

DOI: <http://doi.org/10.32750/2023-0119>

УДК: 338.246.025.2

JEL Classification: L50; R58, H56

Лойко Валерія Вікторівна

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародної економіки,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-3248-1585
e-mail: v.loiko@kubg.edu.ua

Александров Богдан Володимирович

аспірант ОНП «Економіка»,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0009-0002-4311-0288
e-mail: b.aleksandrov.asp@kubg.edu.ua

ПІДТРИМКА ТА РОЗВИТОК МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто питання підтримки та розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах війни. На основі проведеного аналізу статистичних даних зроблено висновок, що у довоєнний період 2010-2021 рр. кількість підприємств в Україні зменшилась на 10, у тому числі кількість великих підприємств зросла на 4,09 %, кількість середніх підприємств зменшилась на 16,54 %, кількість малих підприємств зменшилась на 10,37 %. Визначено, що за досліджуваний період 2010-2021 рр. структура діючих суб'єктів великого, середнього, малого та мікро-підприємництва на території України є майже незмінною, найбільшу питому вагу мають малі підприємства (99,06 у 2021 р.). Визначено, що війна негативно вплинула на розвиток малого та середнього бізнесу в Україні. багато підприємств вимушені були закритися, люди втратили робочі місця та джерело доходу, що негативно вплинуло на фінансовий стан українських родин. Майже половина малих та середніх підприємств фактично зупинили економічну діяльність, 20% провели релокацію всередині України та 4,4% перемістилися за кордон. Визначено, що Незважаючи на проблеми, які принесла війна, окремим малим і середнім підприємствам вдалося знайти можливості адаптації своєї роботи до воєнних умов: деякі з них змогли заробити на попиті на певні товари та послуги в зонах конфлікту, наприклад, зріс попит на будівництво та логістику. Крім того, деякі МСП досягли успіху, зосередившись на експорті в інші країни. Узагальнені методи підтримки та розвитку малого та середнього бізнесу в умовах війни в Україні: державна програма повної або часткової релокації для бізнесу, міжнародні та державні програми фінансування, інвестування та допомоги, зміни у митному законодавстві, вибіркоче зменшення та скасування митних податків, спрощення документальних перевірок, перехід на дистанційні методи роботи, електронний документообіг.

Ключові слова: малий та середній бізнес; воєнний час; втрати; релокація; підтримка; напрями відновлення.

ВСТУП

Постановка проблеми. Малі та середні підприємства (МСП) відіграють важливу роль в економіці України, на них припадає понад 99% усіх зареєстрованих підприємств у країні. МСП створюють робочі місця, забезпечують податкові надходження до бюджету, стимулюють національний ринок та підтримують конкуренцію. МСП в Україні працюють у більшості секторів економіки, включаючи виробництво, сільське господарство, будівництво та сферу послуг, і продовжують працювати й зараз, попри воєнний стан.

Однак МСП є дуже чутливими до змін зовнішнього економічного середовища, вони першими реагують на будь-які зміни та кризові явища. Тому вони часто стикаються зі значними проблемами, які перешкоджають їхньому зростанню та успіху. Сучасні обставини різко відрізняються від минулих періодів. Війна, яка триває в Україні, суттєво вплинула на економіку країни, зокрема на розвиток малого та середнього бізнесу. Проблеми з якими стикнулися підприємства було важко спрогнозувати, а сам перебіг подій мав різкий та непередбачуваний характер. Воєнна ситуація внесла зміни в усі сфери діяльності МСП: фінансову, виробничу, логістичну, комунікаційну, інформаційну, інноваційну, іміджеву. І до сьогоднішнього дня, суб'єкти підприємницької діяльності відчують руйнівні наслідки та переживають нові критичні випробування. Але незважаючи на труднощі і втрати, деяким малим і середнім підприємствам вдалося адаптуватися в цих складних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних економічних дослідженнях проблеми розвитку підприємництва займають важливе місце серед інших проблем економіки. Науковці відзначають головну роль підприємництва у забезпеченні розвитку національної економіки. Через високу динаміку зовнішнього середовища, новаторство та адаптивність стали основними перевагами малих та середніх підприємств, що висвітлено в численних наукових дослідженнях протягом тривалого часу. Питання змін у розвитку підприємств малого та середнього бізнесу в Україні в період війни розглянуто у працях українських вчених Василець Н., Гук О., Сомової Є. [1], [2]. У статті Дикань В., Фролової Н. обґрунтовані напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час [3]. Проблемам та перспективам розвитку малого бізнесу в Україні присвячено дослідження Харченко Р.В. [4]. Дослідження змін у фінансовому стані малих підприємств України в період війни проведено у науковій праці Ясинівської І.Ф., Лоек Я.Д. [5]. Про значні втрати виробничих активів та інфраструктури, а також втрати робочих міст наголошується у науковій доповіді Пищуліною О., Юрчишина В., Маркевич К., Міщенко М., Добвольського Д. [6]. Стан бізнесу в Україні у період пандемії на COVID -19, що передувало воєнному стану в Україні, проаналізовано у розділі монографії Лойко В.В., Руденко В.С., Золотоверхої А.В. [7]. Розвиток бізнесу під час воєнного стану проаналізовано у тезах доповіді науково-практичній конференції Чернишевичем, Д. Р., Жигалкевичем Ж. М. [8]. Зважаючи на праці науковців з різних питань життєдіяльності бізнесу під час воєнного стану, залишається недостатньо дослідженими питання розвитку малих та середніх підприємств під час війни, а також потребують узагальнення можливі напрями підтримки та розвитку вітчизняних підприємств малого та середнього бізнесу у післявоєнному відродженні економіки України.

Мета статті. Аналіз змін у діяльності підприємств, які розташовані на території України, у воєнний час та узагальнення методів підтримки та розвитку малого та середнього бізнесу в умовах війни в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В Україні тема відновлення та розвитку малого бізнесу є дуже важливою через те, що багато підприємств зазнали серйозних втрат від війни, що призвело до їх зупинення та збільшення кількості людей в країні, які є тимчасово непрацюючими. Ситуація втрати джерела доходу змусила людей використати накопичені грошові запаси. Економія грошових ресурсів та зменшення грошових запасів у населення призвело до зниження купівельної спроможності населення, наслідком якого зниження рівня благополуччя життя людей в країні. У такій ситуації малий та середній бізнес може стати ключовою ланкою у відновленні економіки, Триваюча війна в Україні призводить до значних

людських жертв і серйозно впливає на економіку. Значна кількість підприємств знищена або не працює на повну потужність. У результаті різні показники економічної безпеки перевищили критичні рівні, створюючи значний ризик для національної безпеки. Кабінетом Міністрів України затверджено розпорядження щодо плану та порядку невідкладних заходів з переміщення підприємств у разі потреби [9]. Постановою КМУ також затверджені особливості роботи АТ «Укрпошти» в умовах воєнного стану, зокрема, забезпечення доставки пенсій і грошової допомоги, безоплатної доставки ліків та гуманітарної допомоги, безоплатного перевезення продовольчих товарів тощо [10]. Нормативно-правові акти, які введені у дію під час воєнного стану в Україні, закріплюють законодавчо допомогу держави суб'єктам господарювання і населенню, які опинились у зоні бойових дій або зоні можливих бойових дій.

Аналіз динаміки кількості підприємств на території України з поділом їх на середні, салі та мікропідприємства за період 2010-2021 рр. дозволив зробити висновок, що найбільша питома вага протягом всього досліджуваного періоду належить малим підприємствам (99,0 %) (табл.1).

Таблиця 1

Динаміка кількості діючих суб'єктів великого, середнього, малого та мікро-підприємництва на території України за період 2010-2021 рр.

Рік	Усього, одиниць	У тому числі					
		великі підприємства		середні підприємства		мали підприємства	
		од.	у %	од.	у %	од.	у %
2010	2183928	586	0,02	21343	0,98	2161999	99,0
2011	1701620	659	0,04	21059	1,23	1679902	98,73
2012	1600127	698	0,04	20551	1,28	1578878	98,68
2013	1722070	659	0,03	19210	1,11	1702201	98,86
2014	1932161	497	0,03	16618	0,86	1915046	99,11
2015	1974318	423	0,02	15510	0,78	1958385	99,20
2016	1865530	383	0,02	15113	0,81	1850034	99,17
2017	1805059	399	0,02	15254	0,84	1789406	99,14
2018	1839593	446	0,02	16476	0,89	1822671	99,09
2019	1941625	518	0,02	18129	0,93	1922978	99,05
2020	1973577	512	0,02	17946	0,91	1955119	99,07
2021	1956248	610	0,03	17811	0,91	1937827	99,06
Відхилення даних 2021 р. від даних 2010 р., %	- 10,43	4,09	-	- 16,54	-	- 10,37	-

Джерело: складено авторами за даними [11]

Структура діючих суб'єктів великого, середнього, малого та мікро-підприємництва на території України за період 2010-2021 рр. є майже незмінною за весь період дослідження. За проведеним аналізом динаміки кількості підприємств в Україні за період 2010-2021 рр. зроблено висновок, що загальна кількість підприємств за цей період зменшилась на 10,43 %, у тому числі кількість великих підприємств зросла на 4,09 %, кількість середніх підприємств зменшилась на 16,54 %, кількість малих підприємств зменшилась на 10,37 %. Зменшення кількості підприємств в Україні відбулось ще у передвоєнний період часу.

Війна в Україні вплинула на всі сфери життя, в тому числі на бізнес. Ситуація стала надзвичайно складною як для тих, хто мав свій бізнес на території, що перебуває в зоні конфлікту, так і для підприємців, що територіально знаходились у більш спокійних районах. Через війну, багато компаній зазнали серйозних втрат, припинили свою

діяльність або перенесли її на інші території. Втрати малого та середнього бізнесу під час війни оцінюються фахівцями у 65-85 млрд. дол. США. За даними НБУ, станом на кінець квітня 2023 р. кількість підприємств, які повністю зупинили діяльність, скоротилася до 17% порівняно з 32% на початку повномасштабної війни [12]. Це призвело до значного зменшення обсягів виробництва та збуту, що в свою чергу вплинуло на економіку країни в цілому. У результаті дестабілізації сектору малого та середнього бізнесу і зниження ділової активності ВВП України може скоротитися на 21 %. Майже половина малих та середніх підприємств фактично зупинили економічну діяльність, 20% провели релокацію всередині України та 4,4% перемістилися за кордон. В сферах ІТ, фінансах, підприємств професійних послуг, охорони здоров'я, транспортних та складських послуг, виробництва харчових продуктів, понад 25% підприємств провели релокацію. Станом на 5 травня 2023 р. програмою релокації бізнесу переміщено 500 підприємств у більш безпечні локації, з них 300 вже продовжили свою роботу [11]. Сьогоднішні реалії економіки України знайомлять науковців з новими питаннями, мінливий воєнний стан приносить нові ситуації, які раніше здавалися суто теоретичними та далекими. Для сучасного підприємця вже стали звичними терміни «блекаут» та «релокація», хоча ці ж поняття рік тому були майже незнайомі, ні в бізнесі, ні в науковому середовищі.

Іншою критичною проблемою, з якою зіткнувся малий і середній бізнес в Україні під час війни, стала відсутність доступу до фінансування. Війна в Україні порушила роботу банківської системи країни, ускладнивши доступ до фінансування для малого та середнього бізнесу. Банки не наважувалися кредитувати підприємства, які працюють у зонах конфлікту, що обмежувало можливості МСП продовжувати роботу та розширювати свій бізнес, це призвело до зниження інвестицій в цей сектор економіки. Однак деякі МСП знайшли альтернативні джерела фінансування, такі як краудфандинг і міжнародні гранти. У такий складний період для українського бізнесу підтримкою стала допомога від міжнародних партнерів та фінансових організацій. Проте український уряд також зробив великий внесок для бізнесу. В умовах воєнного стану з'явилися нововведення та ініціативи від держави. Найвідомішою програмою за 2022 рік стала «єРобота». Це урядова програма, яка надає безповоротні гранти на реалізацію бізнес проектів та розвиток існуючих підприємств, за умовою створення певної кількості робочих місць. Офіс з розвитку підприємництва та експорту запустив оперативну платформу з актуальною інформацією для українських експортерів, які готові постачати свою продукцію за кордон під час війни. Крім того, доступною стала кредитна програма для фінансування українських експортерів, які через повномасштабну війну потребують додаткових фінансових ресурсів для реалізації своїх експортних контрактів [8].

Також великою проблемою для роботи МСП під час війни стало порушення ланцюгів постачання. Велика кількість малих і середніх підприємств покладаються на імпорт сировини чи обладнання, яке стало важко отримати під час війни. Загальновідомо, що малий та середній бізнес часто виконує обслуговуючу роль для великих підприємств, але у воєнний час велика кількість таких підприємств призупинила роботу, або стало неможливо налагоджувати ланцюги поставок з ними. Щоб подолати це, деякі МСП звернулися до місцевих постачальників, змінили напрацьовані схеми поставок або почали виробляти потрібну сировину самостійно. Це призвело до збільшення витрат і затримок, що ускладнило конкуренцію МСП із великими підприємствами. Відбулися значні зміни в маршрутах, та способах постачання. В даний момент неможливо гарантувати, що маршрут та постачальник, яким компанія користувалася раніше, буде працювати наступного тижня. Тому ланцюжок постачання повинен бути максимально компактним, гнучким та швидкодіючим, оскільки на великі

зміни не вистачить часу. У мирний час підприємства мали змогу довгострокового планування, вони могли передбачити майбутні кроки. В сучасних умовах гнучкість та швидкість в прийнятті оперативних рішень є надзвичайно важливими, тому планування повинно проводитись на короткостроковій основі. Для підтримки підприємств у таких умовах, державна влада полегшила правила проходження товарів на кордоні, що підпадають під категорію критичного імпорту. Цим скористалися підприємства, які поповнили свої асортименти такими товарами, зокрема товарами енергетичної сфери, продовольчих товарів, а також складових виробничого циклу.

Серед серйозних питань, які також негативно вплинули на розвиток малого та середнього бізнесу можна назвати наступні.

- Питання безпеки: війна в Україні створила середовище небезпеки, що ускладнило роботу МСП. Власники бізнесу були стурбовані своєю безпекою, а також безпекою своїх співробітників і клієнтів. Ця незахищеність ускладнила повсякденну діяльність малих і середніх підприємств, включаючи транспортування товарів і послуг.

- Регуляторні проблеми: війна в Україні призвела до змін у законодавстві та державній політиці, що мало значний вплив на МСП. Наприклад, уряд запровадив певні обмеження на рух товарів і послуг, що ускладнило роботу бізнесу.

- Економічна нестабільність: конфлікт в Україні призвів до значної економічної нестабільності, що негативно вплинуло на МСП. Нестабільність призвела до зниження довіри споживачів, зниження купівельної спроможності та загального уповільнення економічної активності.

- Конкуренція з боку великих підприємств: війна в Україні створила значні перешкоди для входу на територію нових малих і середніх підприємств, що ускладнило їм конкуренцію з більшими, більш відомими підприємствами. Ця конкуренція ускладнила зростання та розширення діяльності МСП.

Незважаючи на ці проблеми, деяким малим і середнім підприємствам вдалося знайти можливості адаптації своєї роботи до воєнних умов. Наприклад, деякі з них змогли заробити на попиті на певні товари та послуги в зонах конфлікту, наприклад, зріс попит на будівництво та логістику. Крім того, деякі МСП досягли успіху, зосередившись на експорті в інші країни. Диверсифікувавши свою клієнтську базу та вийшовши на нові ринки, ці підприємства змогли пом'якшити наслідки війни для своєї діяльності. Швидке реагування на зовнішні виклики підвищує конкурентоздатність українських підприємств та сприяє зростанню економіки на території України. Методи підтримки та розвитку малого та середнього бізнесу в умовах війни в Україні наведено в табл. 2.

Однак загальний вплив війни на малий і середній бізнес в Україні все ж є негативним. Багато підприємств були змушені закритися або переїхати, а економічна нестабільність ускладнила появу нових підприємств. Крім того, конфлікт створив значні перешкоди для торгівлі, що ускладнює конкуренцію малому та середньому бізнесу з великими більш відомими компаніями. Результати досліджень, проведених Європейською Бізнес Асоціацією, підтверджують ці твердження, лише 49% українських малих та середніх підприємств працюють у повному обсязі, а 51% – частково. Серед частково працюючих, 44% змушені були скоротити свою діяльність, а 20% – закрити частину торгових точок чи офісів, 18% – перейти в мережу інтернет, 18% – по іншим причинам [13].

Таблиця 2

Методи підтримки та розвитку малого та середнього бізнесу при існуючих загрозах воєнного стану в Україні

Загроза	Методи підтримки і розвитку МСП	Результат
Окупація територій, активні бойові дії в регіоні	Державна програма повної або часткової релокації для бізнесу	Підприємства мають можливість продовжити роботу, переїхавши до безпечних регіонів. Держава, за допомогою АТ «Укрзалізниця», АТ «Укрпошта», пом'якшує негативні наслідки екстреного переїзду.
Відсутність доступу до фінансування	Міжнародні та державні програми фінансування, інвестування та допомоги	Залишившись без джерела фінансування, підприємство може знайти нові інвестиції, для продовження роботи. Крім того, нові підприємства мають можливість отримати інвестиції на пільгових умовах, якщо вони здійснюють діяльність у обраних сферах.
Порушення ланцюгів постачання	Зміни у митному законодавстві, вибіркоче зменшення та скасування митних податків. Спрощення документальних перевірок	Бізнес швидко замінив колишніх постачальників за рахунок закордонних джерел. За рахунок імпорту, збільшився асортимент продукції, були врегульовані дефіцитні явища на ринку, були заміщені товари та сировина, що імпортувалися з РБ та РФ.
Фізична небезпека підприємства та його працівників	Перехід на дистанційні методи роботи, електронний документообіг	Малий та середній бізнес пристосовується до нових умов та обставин, зберігаючи продуктивність навіть у воєнний час.
Конкуренція з боку великих підприємств	Полегшення податкового навантаження для МСП	На час воєнного стану фізичних осіб підприємців звільнили від певних податків, а також спростили облік та документообіг. Це зробило ведення малого та середнього бізнесу простішим.

Джерело: складено авторами за власними спостереженнями

Незважаючи на виклики, для малого та середнього бізнесу в Україні все ще є можливості для зростання та успіху. Шукаючи альтернативні джерела фінансування, адаптуючись до мінливих ринкових умов і зосереджуючись на експорті та диверсифікації, малий і середній бізнес може продовжувати відігравати вирішальну роль в економіці країни навіть у розпал війни.

Загальновідомо, що розвиток малого та середнього бізнесу може зменшити кризові явища в національній економіці. При розвинутій та успішній підприємницькій діяльності відбувається збільшення виробництва, рівня зайнятості населення, підвищення доходів населення, сукупного попиту, а як результат збільшення податкових надходжень. При обернутій ситуації, національна економіка отримує набір катастрофічних проблем, що

досить важко піддаються лікуванню. Важливість розвитку малого та середнього бізнесу є запорукою ефективної економіки. Впровадження заходів, що мають на меті підтримку МСП, дає змогу зменшити навантаження у важкий момент, для того щоб дати можливість підприємствам перегрупуватися та пристосуватись до нових реалій. Більш того, така підтримка сприятиме стимулюванню розвитку нових форм бізнесу та його ведення, розробки нових бізнес-моделей, що дозволить зменшити ризики за рахунок їх диверсифікації. На сьогоднішній день, заходи з підтримки та розвитку малого та середнього бізнесу мають стати першим кроком на шляху відновлення національної економіки України та підвищення добробуту населення.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У результаті війни в Україні малий та середній бізнес став однією з найважливіших галузей економіки країни. Незважаючи на відсутність сприятливих умов та складнощів, підприємці ризикують і здійснюють свої плани, а держава намагається підтримувати сприятливі умови, за допомогою фінансових програм та юридичного регулювання. Це дає змогу зберегти робочі місця та збільшити виробництво товарів та послуг. Розвиток малого бізнесу сприяє також підвищенню конкурентоспроможності країни та зменшенню залежності від зовнішніх постачальників. Незважаючи на складні умови зокрема окупація територій, зменшення фінансування, розрив ланцюгів поставок, малі підприємства продовжують активно розвиватися і сприяють відновленню економіки країни після війни. Сучасні проблеми воєнного стану в Україні викликали необхідність ввести коригування у взаємозв'язок держави та бізнесу. Зараз розвиток бізнесу на пряму залежить від рішень державної влади. Крім того, сьогодні приносить багато нових можливостей та ідей для бізнесу. Завдання державної влади швидко реагувати на мінливе середовище, обирати правильні інструменти та методи контролю і підтримки. Бізнес пережив перші важкі періоди і зараз знаходиться у фазі відродження, тому саме зараз важливо підтримати малий та середній бізнес для того, щоб в майбутньому отримати економічно сильну країну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василець, Н. М. (2022). Наукові підходи до розвитку малого бізнесу в умовах війни. *Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій: колективна монографія*, 110–121. URL: <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-01-08>
2. Гук О., Сомова Є. (2022). Вітчизняний бізнес в умовах війни. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 6 грудня 2022. С. 44-45.
3. Дикань, В., & Фролова, Н. (2022). Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*, (38). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56>
4. Харченко Р.В. (2022). Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. *Бізнес-інформ*. № 8. С. 81 – 87.
5. Ясинівська І.Ф., Лоек Я.Д. (2022). Фінансовий стан малих підприємств: проблеми, тенденції, перспективи. *Бізнес-інформ*. № 8. С. 95 – 101.
6. Піщуліна О., Юрчишин В., Маркевич К., Міщенко М., Добвольський Д. (2022). Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. К., Центр Разумкова. 277 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf
7. Лойко В.В., Руденко В.С., Золотоверха А.В. (2021). Аналітичні аспекти впливу пандемії на розвиток бізнесу в Україні на засадах соціальної безпеки. Стратегії сталого розвитку територій в умовах посткризового відновлення [текст]: [монографія] / під заг. ред. д.е.н., проф. Храпкіної В.В., д.ю.н., проф. Устименка В.А. К.: Інтерсервіс. С. 249 – 267.
8. Чернишевич, Д. Р., Жигалкевич Ж. М. (2022). Розвиток бізнесу під час воєнного стану. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи : зб. тез доп. III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 08 груд. 2022 р. Київ. С. 115-116.

9. Про затвердження плану з невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію. Розпорядження КМУ від 25.03.2022 № 246-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>

10. Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану. Постанова КМУ від 17.03.2022 № 305. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>

11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Статистична інформація. URL: www.ukrstat.gov.ua. (дата звернення 27.06.2023).

12. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3480722-za-cas-vijni-malij-ta-serednij-biznes-vtrativ-do-85-milardiv-eksperti.html>

13. Бізнес в умовах війни. Як змінювалось самовідчуття підприємців з березня – п'ять найважливіших показників в одній інфографіці. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/ukrajinskiy-biznespokrashchiv-ocinku-finansovoji-stiykosti-opituvannya-yeba-infografika-50262837.html> (дата звернення: 10.05.2023).

Valeriia Loiko

D.Sc (Economics), Professor
Boris Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-3248-1585
e-mail: v.loiko@kubg.edu.ua

Bohdan Aleksandrov

graduate student of the National Academy of Sciences "Economics",
Boris Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0009-0002-4311-0288
e-mail: b.aleksandrov.asp@kubg.edu.ua

**SUPPORT AND DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES
IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR**

Abstract. The article examines the issue of support and development of small and medium-sized businesses in Ukraine during the war. Based on the analysis of statistical data, it was concluded that in the pre-war period of 2010-2021, the number of enterprises in Ukraine decreased by 10, including the number of large enterprises increased by 4.09%, the number of medium-sized enterprises decreased by 16.54%, the number of small enterprises decreased by 10.37%. It was determined that during the studied period of 2010-2021, the structure of active subjects of large, medium, small and micro-businesses in the territory of Ukraine is almost unchanged, small enterprises have the largest specific weight (99.06 in 2021). It was determined that the war had a negative impact on the development of small and medium-sized businesses in Ukraine. many enterprises were forced to close, people lost their jobs and source of income, which negatively affected the financial condition of Ukrainian families. Almost half of small and medium-sized enterprises actually stopped economic activity, 20% relocated within Ukraine and 4.4% moved abroad. It was determined that despite the problems caused by the war, some small and medium-sized enterprises managed to find opportunities to adapt their work to war conditions: some of them were able to make money from the demand for certain goods and services in the conflict zones, for example, the demand for construction and logistics increased. In addition, some SMEs have found success by focusing on exporting to other countries. Generalized methods of support and development of small and medium-sized businesses in the conditions of war in Ukraine: state program of full or partial relocation for businesses, international and state financing, investment and aid programs, changes in customs legislation, selective reduction and abolition of customs taxes, simplification of documentary checks, transition to remote work methods, electronic document management.

Keywords: small and medium business; wartime; losses; relocation; support; directions of recovery.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Vasylets, N. M. (2022). Scientific approaches to the development of small business in the conditions of war. Scientific and educational innovation center of social transformations: collective monograph, 110–121. URL: <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-01-08>
2. Huk O., Somova Ye. (2022). Domestic business in conditions of war. Business, innovations, management: problems and prospects: a collection of abstracts of reports of the 3rd International Scientific and Practical Conference, Kyiv, December 6, 2022. P. 44-45.
3. Dykan, V., & Frolova, N. (2022). Directions and instruments of state support for the development of small and medium-sized businesses in Ukraine during wartime. Economy and society, (38). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56>
4. Kharchenko R.V. (2022). Problems and prospects of small business development in Ukraine. Business information. No. 8. P. 81-87.
5. Yasinivska I.F., Loiek Ya.D. (2022). Financial condition of small enterprises: problems, trends, prospects. Business information. No. 8. P. 95-101.
6. Pishchulina O., Yurchyshyn V., Markevych K., Mishchenko M., Dobvol'skyi D. (2022). Socio-economic and humanitarian consequences of Russian aggression for Ukrainian society. K., Razumkov Center. 277 p. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf
7. Loiko V.V., Rudenko V.S., Zolotoverkha A.V. (2021). Analytical aspects of the impact of the pandemic on the development of business in Ukraine on the basis of social security. Strategies for the sustainable

development of territories in the conditions of post-crisis recovery [text]: [monograph] / under general ed. Doctor of Economics, Prof. Khrapkinoi V.V., Doctor of Law, prof. Ustimenka V.A. K.: Interservice. P. 249 – 267.

8. Chernyshevych, D. R., Zhyhalkevych Zh. M. (2022). Business development during martial law. Business, innovation, management: problems and prospects: coll. theses add. III International science and practice Conference, Kyiv, December 8. 2022. Kyiv. P. 115-116.

9. On the approval of the plan for urgent measures to relocate, if necessary, the production capacities of business entities from territories where hostilities are taking place and/or there is a threat of hostilities to a safe territory. Order of the CMU of March 25, 2022 No. 246 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>

10. About the peculiarities of the work of the joint-stock company "Ukrposhta" in the conditions of martial law. Resolution of the CMU of March 17, 2022 No. 305. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>

11. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Statistical information. URL: www.ukrstat.gov.ua. (date of application 27.06.2023).

12. Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3480722-za-cas-vijni-malij-ta-serednij-biznes-vtrativ-do-85-milardiv-eksperti.html>

13. Business in conditions of war. How the self-feeling of entrepreneurs has changed since March - five most important indicators in one infographic. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/ukrajinskiy-biznespokrashchiv-ocinku-finansovoji-stiykosti-opituvannya-yeba-infografika-50262837.html> (access date: 05/10/2023).



This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.